

Strukturerat aktörskap

– elevers handlingsutrymme i övergångsskedet från grundläggande utbildning till utbildning på andra stadiet i Finland

Veronica Salovaara

Teksti perustuu kirjoittajan väitöstilaisuuden lectio precursoriaan Helsingin yliopistossa 18.8.2021. Vastaväittäjänä toimi professori Stefan Lund (Stockholm University).

Veronica Salovaara (2021) *Structured Agency – Students' Scope of Action in the Transition Phase from Basic Education to Upper Secondary Education in Finland*. Helsingfors: Mathilda Wrede-institutets forskningsserie 8/2021. 289 s.

I min doktorsavhandling fokuserar jag på ungas handlingsutrymme i beslutsprocessen från grundläggande utbildning till andra stadiets utbildning i Finland; hur unga reflekterar kring deras val i övergångsskedet och hur unga väljer sin väg. Resultaten kontextualiseras med perspektiv från föräldrar, professionella och experter i och utanför skolan samt med socialpolitiska och utbildningspolitiska diskurser.

Forskningens utgångspunkter härleds från paradoxen i det finska utbildningssystemet: Om själva grundskolans och utbildningssystemets struktur är konstruerat för att erbjuda jämlika möjligheter till alla elever, varför finns det ett starkt samband mellan familjebakgrund och framtida position i samhället? Varför tenderar barn till föräldrar med yrkes-

utbildning att söka sig till yrkesutbildning och barn till föräldrar med högre utbildning till högre utbildning? Väljer barn, aktivt eller passivt, samma utbildningsväg som sina föräldrar och varför? Vilken är skolans roll? Hänvisar skolans professionella elever, direkt eller indirekt, till en specifik utbildning? I min avhandling reflekterar jag kring dessa frågor genom att analysera och kritiskt granska varför föräldrarnas bakgrund tycks 'gå i arv' bland unga, och vilken roll skolan har i denna process. Ett viktigt fokus i analysen är *jämlikhet* (equality) och *jämställdhet* (equity), att erbjuda samma utbildning och stöd för alla eller att erbjuda utbildning och stöd baserat på individuella behov. Hur möjliggörs en medvetenhet om olika utbildningsmöjligheter, hur vägleds de unga, och hur styrs

unga till vissa utbildningsbanor? Styrts unga mot inriktningar ”som passar dem bäst” som Kristiina Brunila och kolleger (2011) antyder?

Då jag inledde min forskning i det komparativa forskningsprojektet GOETE – Governance of Educational Trajectories in Europe (Parreira do Amaral et al. 2013, Walther et al. 2016), förstärktes mina reflektioner om betydelsen av kontextualisering då man analyserar ungas väg till utbildning. Att samarbeta med forskare från åtta olika länder utökade min förståelse kring hur olika utbildningssystem, samt den socialpolitiska och utbildningspolitiska kontexten, inte endast skiljer sig emellan olika länder, utan även inom länderna. Under forskningsprocessens gång utvidgades även min förståelse om betydelsen av att använda flera teoretiska perspektiv. Min forskning blev ett försök till en ingående analys av övergångsskedet genom att kontextualisera ungas val på ett multifacetterat sätt.

Ungas val kan analyseras från olika teoretiska perspektiv och jag ville se vad olika perspektiv kan bidra med till analysen. Jag valde därför tre teoretiska perspektiv, som inte endast styrde forskningen, men som också erbjöd en plattform under analyskedet. De teoretiska perspektiven som användes var ett post-marxistiskt perspektiv, ett perspektiv som grundar sig på social reproduktion och slutligen ett perspektiv som omfattar aktörskap och utövandet av aktörskap. Tyngdpunkten rör sig fortgående mellan det socialkonstruktivistiska perspektivet och det reflexiva, individualistiska perspektivet.

Det forskningsdata som jag använt i min avhandling omfattar intervjuer och gruppintervjuer med personer från tre grundskolor i Finland; i Helsingfors, Tammerfors och Åbo, och professionella inom utbildningspolitik samt socialt arbete och ungdomsarbete. Sammanlagt 101 personer deltog i forskningen. Utöver intervjuer analyserades relevanta utbildningspolitiska och social-

politiska dokument för att kontextualisera resultaten. Flera unga intervjuades före och efter övergångsskedet för att öka förståelsen om deras reflektioner under processens gång.

Elevernas handlingsutrymme förstås i denna avhandling som det utrymme i vilket unga gör beslut och reflekterar kring sina möjligheter, oavsett om det är en mera aktörcentrerad process (Beck & Beck-Gernsheim 2001, Gordon 2005, Archer 2003, 2007) eller en process som påverkas av olika maktmekanismer (Bowles & Gintis 1976) eller habitus (Bourdieu 1984, 2011). Ungas aktörskap förstås som strukturerat av samspelet mellan ungas egna beslut och önskemål, social bakgrund och habitus, strukturerade av politiska trender, den nationella och globala omgivningen och historiska perspektiv. Genom att utgå från ett mångfacetterat perspektiv, föreslås *strukturerat aktörskap* som ett begrepp för att förklara detta fenomen.

Forskningens resultat visar att ungas val formas utgående från den kontext hen lever i, och det är därför viktigt att kontinuerligt beakta kontexten under forskningsprocessens gång. Det är viktigt att utgå från den ungas kontext, det närmaste sammanhanget, som består av familj, syskon och kamrater, och skolans omgivning där den unga erhåller sin grundläggande utbildning. Den socialpolitiska och utbildningspolitiska kontexten formar praxisen och tänkesätten i skolan, och internationella och globala trender påverkar den nationella kontexten och därmed också den lokala skolkontexten. Historiska spår av politiska beslut visar sig i diskurserna som framställs i analysen. Analysmetoden formades under forskningsprocessens gång till ett mångfacetterat perspektiv, då diskursanalys kan användas på olika sätt, genom att fokusera både på de stora D diskurser, hur diskurser framställs i diskussioner och dokument, men också på de små d diskurserna, till exempel ordval, pauser, och användning av pronomen (Gee 2011).

Det är inte godtyckligt hur man framställer åsikter, tankar och val, och sättet på vilket unga diskuterar sina utbildningsval blir det intressanta. Diskurser är representationer av den sociala omgivningen och det sociala livet, och är positionerade i en social kontext. Det finns alltid ett dialektiskt förhållande mellan en diskursiv händelse, en situation, en institution och den sociala strukturen (Fairclough, 1992). Utbildningspolitik, socialpolitik, och social praktik utgör kontexten i vilken diskurser om ojämlikhet formar referensramen inom vilken diskurserna kan förändras och utvecklas. Då ojämlikhet i övergångsskedet analyseras kan olika former av diskurser klarläggas med liknande sätt att tala, sätt att berättiga, legitimera och förklara vägar till utbildning. Interdiskursivitet, hur diskurser är kopplade till varandra, fick ett särskilt fokus i avhandlingen och särskilt de diskurser som omgriper upprätthållandet och förstärkandet av ”företbestämda vägar” inom utbildning.

Analysen visar att unga uppmuntras till att göra besluten själva, men familjen, skolan och kontexten utanför skolan och de befintliga nätverken i och utanför skolan spelar en viktig roll i konstruktionen och rekonstruktionen av de ungas val. Dessa konstruerade val är situerade i lokala och nationella kontexter som inkluderar praxis som härstammar från familjen, skolan, professionella och experter. I analysen påvisas en diskurs som genomgående visar den ungas aktörskap, en diskurs som betonar ansvar, att unga skall välja sin utbildning själva utan ingripande av andra aktörer.

En diskurs som påvisar en acceptans av företbestämda utbildningsval förekommer bland skolans professionella och i dokumentanalysen, genom att antingen acceptera de företbestämda valen som statiska och svåra att förändra, eller genom att kämpa emot dessa företbestämda val. Utbildning kan å ena sidan tolkas som en del av en nationell strategi att minska social ojämlikhet i samhället, men kan

å andra sidan ses som en viktig faktor som reproducerar strukturer av social ojämlikhet. Strukturer av ojämlikhet och klass kastar en lång skugga i utbildningen och reproduceras i praxisen att acceptera ojämlikhet i utbildningen genom att inte motsätta sig den roll olika gatekeepers (grindvakter) av jämlikhet har. På den nationella nivån, anses utbildning vara den mest effektiva kraften i att förhindra marginalisering och social exklusion av unga. Statistik om intergenerationell ojämlikhet och ’modellen från hemmet’ lyfts upp som något statiskt som är svårt att förändra, även om en del skolprofessionella motsätter sig denna tanke. Nationell statistik och empiriska erfarenheter fungerar som evidens för att förstärka dessa åsikter och tankar och legitimerar åsikterna om varför skolan misslyckas i att stöda unga. Skolans professionella ser valet av utbildning också som ett egenvärde, att unga skall välja den väg som motsvarar egna personliga intressen, men att de samtidigt ska vara medvetna om sina egna kvalifikationer, sin kompetens och möjligheter, hinder, såsom till exempel hälsorelaterade faktorer och avgångsbetyg. I denna diskurs hänvisas de unga som aktörer som är kapabla till att göra sina egna beslut. Samtidigt påvisas betydelsen att det viktigaste är att göra något, men vad man gör är irrelevant. Detta i sin tur stöder diskursen som genomsyrar historiska dokument, att skolan fungerar som en institution som förhindrar marginalisering genom att fungera som en tillfällig förvaringsplats för unga, som förhindrar sysslöshet bland unga och förhindra att unga driver längs med gatorna där de ådrar sig dåliga vanor (Kaestle 1983, Kaarninen 2003).

Unga upprepar samma diskurs om ansvar och bekräftar sitt aktörskap i beslutsprocessen och hänvisar till sin egen individuella kontext och sina erfarenheter då de reflekterar kring valet av utbildning och vad de vill studera. Även om unga influeras av föräldrarnas

utbildningsval och professionella karriärer och de navigerar i övergångsskedet utgående från sina egna kompetenser och möjligheter, betonas ansvaret i diskussionerna, och unga presenterar beslutet som deras eget. Unga förklarar att beslutet alltid har varit ”självklart” och ”klart”. Pierre Bourdieu och Loic Wacquant (1992) kanske skulle säga att de unga har utvecklat ”en känsla för spelet”, och denna självklarhet som uttrycks i valet är ett tecken på att de unga lärt sig att välja enligt sin förutbestämda väg. Ur ett postmodernt perspektiv kan man tolka självklarheten som ett tecken på aktörskap och individualism som lyfts upp som viktigt i samhället. Unga är tvungna att använda sitt eget aktörskap och att ta ansvar för deras egen inläring och utbildningsstig, vilket visar värderingar som betonar aktörskap och ansvar i samhället. Även i de fall då den unga är osäker gällande valet av sin egen väg, eller då beslutet inte blir rätt, så är ansvaret fortfarande hos den unga.

Föräldrarna tar medvetet en passiv roll i vägledningen av den unga och berättigar denna diskurs med en pedagogisk funktion, att möjliggöra och betona att den unga ska ha rätten att göra sina egna beslut och att göra misstag för att lära sig från sina misstag. Samtidigt påvisar detta det finländska samhällets konstruktion, att systemet är uppbyggt för att tillåta en andra chans, samt en tillit till det finländska utbildningssystemet, genom att verifiera att beslutet inte nödvändigtvis är slutgiltigt.

När dessa diskurser situeras inom samma lokala kontext är paradoxen klar, å ena sidan är de unga ansvariga för sin egen utbildningsstig, medan utbildningsstigen å andra sidan är förutbestämd. Familjebakgrunden formar den ungas beslutsprocess och val och då den unga tillåts till att använda aktörskap i valet av utbildning, är aktörskapet en reflektion av den sociala strukturen eftersom den sociala strukturen och den strukturella positionen

av individen genererar individens aktörskap. Den makt och det inflytande som skolpersonal har på sina elever kan påverkas av ”tagna för givna kulturella antaganden” som Brunila och kolleger (2011) har beskrivit. Skolor kan vägleda eleverna längs en viss utbildningsbana av ”deras slag” och detta kan leda till att socialisera eleverna till den kapitalistiska arbetskraften, där barn lärs att anpassa sin förutbestämda roll i samhället, enligt Samuel Bowles & Herbert Gintis (1976). Å andra sidan påpekar skolans professionella att den ungas val påverkas av föräldrarna och att familjen är därför den viktigaste påverkaren som vägleder elever eller ”sätter scenen” enligt Angel Harris & Keith Robinson (2016).

Kritiska röster i datamaterialet påpekar att skolan inte förbereder unga att i tillräckligt stor grad handskas med fluktuationer på arbetsmarknaden, eller att erbjuda jämlika möjligheter och kunskap. Unga idag har fler möjligheter i att välja, och förändra sin utbildningsstig, men möjligheterna definieras också av osäkerhet. Utbildningsvägen och den professionella karriären är mer standardiserad, unga kan växla fram och tillbaka mellan utbildning och arbete, höginkomst- och låginkomstarbete, arbete och arbetslöshet, något forskare kallar yo-yo-övergångar (Biggart & Walther 2005, Walther & Plug 2006). Tillfälliga arbeten, deltidsarbeten, och andra atypiska lösningar erbjuder frihet och individuella möjligheter till unga, men ökar risken för marginalisering om samhällets struktur är inkapabel att anpassa sig till de nya kraven. Den kontext de unga lever i, är i en kontinuerlig förändring och kräver nya tankesätt för att stöda jämlikhet och jämställdhet.

Då tyngdpunkten ligger på elevens handlingsfrihet och ansvar frigörs samtidigt skolans och föräldrarnas skuld och ansvar. Om det uppstår utmaningar i övergångsskedet eller om den unga är missnöjd, förflyttas skulden på den unga. Familjers ekonomiska, sociala

och kulturella kapital varierar och familjer har olika möjligheter att stöda sina barn. Det ansvar eleverna krävs ta, medan de fattar beslutet inom deras egen kontext eller inom ”förutbestämda gränser”, ger därför eleverna en *illusion av valfrihet*.

Vem hade anat, att det tema jag valt för min doktorsavhandling är intressant idag ur en annan aspekt. Den nya lagen gällande utvidgningen av läroplikten trädde i kraft den 1 augusti 2021. Från och med nu är alla unga som avslutar den grundläggande utbildningen förpliktade till att ansöka till andra stadiets utbildning, eftersom läroplikten omfattar alla unga under 18 år i och med lagförändringen. Reformen ämnar även att förstärka elev- och studiehandledningen, men hur detta sker i praktiken är inte klart. Mina resultat visar att skolans har en viktig roll och de professionella som arbetar med unga är ytterst viktiga i detta övergångsskede. Skolan har en möjlighet att vägleda de unga och att utmana den förutbestämda utbildningsvägen. Skolan som institution kan ta en roll i vägledningen av unga till olika utbildningar och karriärstigar och därmed också till arbetslivet. Skolan har en viktig roll i utförandet av elev- och studiehandledningen i praktiken och har därför också en möjlighet att förändra existerande praxis. Skolan kan vägleda unga till att bli en del av den kapitalistiska arbetskraften som kastar en ”lång skugga” i utbildningen i enlighet med rådande strukturer (Bowles & Gintis 1976), men professionella har också möjligheten att reflektera kring dessa strukturer, kring fördomar, uppfattningar och föreställningar, och de kan förändra sina metoder i vägledningen av elever till specifika utbildningsstigar. En passiv vägledning från de professionella uppmanar ändå inte den unga att reflektera utanför sin egen sociala kontext. Om riktlinjen är att unga ska välja sin egen väg utan inblandning av andra, vägleds den unga inte till någon särskild utbildningsväg, då uppmanas den

unga inte heller till att hitta alternativ utanför sin egen individuella sociala kontext. En passivitet och en motvilja till att vägleda, stöder inte eleven att välja utanför sin förutbestämda utbildningsväg. Då den ungas sociala kontext är otillräckligt, eller den unga saknar en medvetenhet om alternativ, är det viktigt att den unga erbjuds stöd, alternativ, information och vägledning, så att hen kan reflektera kring sitt val och utöva sina reflexiva överväganden i beslutsprocessen, vilket leder till en mer genuin valfrihet.

Den utvidgade läroplikten kommer att medföra ett större ansvar på skolans elev- och studiehandledningen och på skolan och andra professionella överlag. Jag hoppas att min avhandling som visar vissa tydliga diskurser gällande övergångsskedet bidrar till diskussionen om den viktiga roll professionella i och utanför skolan har för unga som söker sin egen väg.

Litteratur

- Archer, Margaret (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret (2007) *Making our Way Through the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elizabeth (2001) *Individualization: Institutionalized Individualism and its Consequences*. London: Sage.
- Biggart, Andrew & Walther, Andreas (2005) Coping with Yo-Yo Transitions: Young Adults' Struggle for Support, between Family and State in Comparative Perspective. I Carmen Leccardi & Elisabetta Ruspini (eds.) *A New Youth? Young People, Generations and Family Life*. Ashgate Publishing.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre (2011) The forms of Capital. In Alan R. Sadovnik & Ryan W. Coughlan (Ed.) *Sociology of Education. A Critical Reader*. (2nd ed.). New York, NY: Routledge.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic (1992) *An invitation to Reflexive Sociology*. Chicago, IL: The

- University of Chicago Press.
- Bowles, Samuel & Gintis, Herbert (1976). *Schooling in Capitalist America*. New York, NY: Basic Books.
- Brunila, Kristiina & Kurki, Tuuli & Lahelma, Elina & Lehtonen, Jukka & Mietola, Reetta & Palmu, Tarja (2011) Multiple Transitions: Educational Policies and Young People's Post-Compulsory Choices. *Scandinavian Journal of Educational Research* 55 (3), 307–324.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Gee, James Paul (2011) *How to Do Discourse Analysis: A Toolkit*. New York, NY: Routledge.
- Gordon, Tuula (2005) Toimijuuden käsitteen dilemmoja. I Anneli Meurman-Solin & Ilkka Pyysiäinen (eds.) *Ihmistieteet tänään*. Gaudeamus Helsingin yliopiston tutkijakollegium, 114–130.
- Harris, Angel L. & Robinson, Keith (2016) A new framework for understanding parental involvement: Setting the stage for academic success. *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences* 2 (5), 186–201.
- Kaarninen, Mervi (2003) Nuoren tasavallan nuorison ongelmat. I Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (eds.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, 217–239.
- Kaestle, Carl (1983) *Pillars of the Republic*. New York: Hill and Wang.
- Parreira do Amaral, Marcelo & Walther, Andreas & Litau, John (2013) *Governance of Educational Trajectories in Europe. Access, Coping and Relevance of Education for Young People in European Knowledge Societies in Comparative Perspective*. Final Report of the GOETE project. Frankfurt Frankfurt am Main. <http://www.goete.eu/download/working-papers>.
- Walther, Andreas & Parreira do Amaral, Marcelo & Cuconato, Morena & Dale, Roger (eds.) (2016) *Governance of Educational Trajectories in Europe: Pathways, Policy and Practice*. London, UK: Bloomsbury.
- Walther, Andreas. & Plug, Wim (2006) Transitions from school to work in Europe: Destandardization and policy trends. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 113, 77–90.